

Do dna Dunava

Ham, Sanda

Source / Izvornik: **Poetika buke, antologija slavonskog ratnog pisma, 2000, 130 - 140**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:147230>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-12**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sanda DO DNA DUNAVA HAM

Saša je Benček bio pjesnik.

Jednom je napisao narančastu knjižicu s bijelom crtom uvrh naslovnice, ali Saša je Benček bio osječki pjesnik pa je knjižica bila narandžasta s bielom štraftom na koricama. Knjižicu je poklonio Đorđu Jašiću. Sada je imala belu štraftu.

1.

To je e tako sitno, ali tako sitničavo. Zbog njeg se dvoje četverogodišnjaka posvađalo sjedeći na ljuljama u dvorištu.

- *Vladane, jelda se kaže belo. I mleko*, lamentirala je Maša, nezainteresirano šutala svojom četverogodišnje malom crvenom cipelom kamenčića ispod ljulje.

- *Bijelo i mlijeko*,

odgovara pitani, trudeći se četverogodišnjim ustima naglasiti ono 'ije' tako da ga Maša dobro čuje.

- *Ti si još mala. Ne znaš dobro govoriti.*

- *Babo*, skače Maša s ljulje,

- *Vladan kaže da sam mala*,

glasnoplacnim glasom tužaka baki Anđeliji.

Maša više zasigurno nije mala, ali svejedno nije naučila govoriti. Živi u Beogradu, a tamo je nema tko naučiti.

2.

Mašina mi je mati napisala pismo u svibnju '92. Nije ga poslala, nego ga je doturila. Obična plava kuverta, dosadna i poslovna, jednostavna, ali nimalo elegantna u svojoj jednostavnosti, prosta.

Papir je bio istrgnut iz nekakve beležnice, ispisan razlivenim plajvazom, nečitko i ružno rukopisom, blesasto i nemoćno mi slima.

Nikada nisam odgovorila, umjesto odgovora sjećala sam se Anđelije, njene matere, koja mi je tajno i tiho objašnjavala u svibnju '91., kako mora u Beograd, čuvati Mašu, a boji se, - *ovde će je neko prokazati*, pokazuje glavom na susjedov stan, obje znamo da je susjed bio sedamdesetprvaš.

Šutim i gledam je, stara žena, neuredna i zapuštena, sama. Boji se? Od moga straha pravi masku za svoj bijeg. Ja se bojim, ona laže.

U Beogradu se odmah prijavila kao izbjeglica, a tek je bilo Borovo, još granata nije bila ispaljena.

Samo je na bjelini pješačkoga mosta crnim slovima pisalo: Srbe na vrbe, a Srbi koji nisu bili na vrbama, nisu nikada oprostili Gradonačelniku, kao da je on to napisao. Kako ne znaju, Gradonačelnik piše knjige u kojima je zamjenica 'ja' najčestotnija riječ, a u rečenici 'Srbe na vrbe' nema ama baš ni jedne zamjenice.

Nije se prijavila kao izbjeglica jer se doista osjećala tako, pomoć je onda bila dobra, a baba blesava; blesava jer je cijelu '92. živjela u iskrenom uvjerenju da joj mi ovdje primamo mirovinu i pretvaramo u marke, blesava jer je uopće i mislila, o mirovini i doturala nam ne-službene, osobne, ali ipak, pismene, zahtjevnice da joj mirovinu, isto tako, doturamo u Srbiju.

3.

Kada je Mara iz Aljmaša provalila u njen stan, zajedno s ocem i braćom, bilo nam je žao.

Gledali smo kako baca Anđelijine stare i razgažene cipele, kako se u dvorištu pored bunara gomilaju Anđelijini prljavi lonci i šerpe, kako se u rafalima Marinih psovki o Anđelijinoj neurednosti i šlampavosti utapa cijela naša stvarnost, nepovratno, tako sočno i čestito guši u ustima jedne izbjeglice, male snalažljivice. Bilo nam je žao. Samih sebe.

Stajali smo i gledali obredno spaljivanje vještice, stare glupe i lažljive Anđelije, koja je pobjegla u Beograd, k svojim, iz obične koristi, da dobije izbjegličku pomoć, a mirovinu ovdje naslaže u čarapu, u marke.

4.

Anđelijina je kći Mira, Mašina mama, bila moja prijateljica nekoliko ljeta. Pet je godina dolazila Anđeliji u Osijek, u naše dvorište. Dolazila bi početkom lipnja i odlazila s jeseni.

Djeca su nam bila pravi mali prijatelji, a nas dvije - koliko i sve majke kojima su djeca jednako stara i družu se.

Bila je velika rastom, muških proporcija, a plaha i meka kada je njena ženskost u pitanju. Od svijeta se branila arogancijom i bezobrazlukom, kao daždvenjak bojama.

Tražila je posao u Osijeku. Režiserka je, predstave feminističke agresivne i bezobrazne, ali ispod daždvenjakovih boja nema čak ni ljuskavog oklopa.

Daždvenjaka su pregazili u dječjem kazalištu. Nisu joj dali posao ravnateljice jer je Srpkinja. A bila je tek '90. Vratila se u Beograd, u svoju malu garsonjeru, pokušala nagovoriti Anđeliju da osječki stan zamijeni za veći u Beogradu. Ali je Anđelija bila blesava.

Došla je samo još jednom, pričajući o nekom djetetu koje su na Knez Mihajlovoj pustili šetati u četničkoj odori i stavili mu malu kamu u ruke; o fontani u koju su slavenskoširokodušni Beograđani bacali novac jer je na fontani pisalo: za braću Srbe po celoj Jugoslaviji.

Smijala se zvonko i glasno, između dva gutljaja loše i slabe kave koju je kuvala, za nju je to bila predstava, slike i motivi bez značenja.

A ja, sjedeći nasuprot njoj, gledajući joj preko glave ogroman grm rascvalih ruža, udišući miris truleži iz staroga bunara, osjećala sam strah, nepoznat i nov.

5.

Ali, djeca su nam se družila. Kada je Mara iz Aljmaša bacala Anđelijine stvari, sin mi se, jedini od svih nas, pobunio. Dječija je pamet popustila pod pritiskom uspomene. Oteo je

Mari Mašinu lutku i loptu bubararu, spremio među svoje igračke. On je spasio svoju Mašu. I tako ju je uspio zaboraviti.

Pohranio je u svoje djetinjstvo sve dvojbe oko toga zašto mu je Maša u Beogradu i zašto mu ne piše, a sada ide u školu i zna već pisati.

Neko se vrijeme pitao je li Mašin tata, veliki Crnogorac Nikola, ima pušku i je li tate sad pucaju jedni na druge.

- *Mašin se tata ne bori, on radi u Beogradu, ili je u Crnoj Gori*, pokušavala sam jalovo odgovoriti i sebi i njemu, - *naš tata ionako ne bi pucao u Mašinog*, lagala sam nam.

6.

Za cijelog sam našega podrumskog ratovanja sasvim dobro lagala. A onda se dogodilo da je stvarnost toliko nadrasla laž, da laž više nije mogla ugroziti tu nadraslu, prerasl u preveliku stvarnost.

Kada je Vukovar pao, Vlado je otišao u Nuštar, a Vladan je dobio groznicu. Crvenih je obraza i staklenih, suznih očiju cijela dva dana ležao i ravnodušno gledao. Ponekad bi zaplakao, sitno i nervozno, cvileći bi mi govorio da ga boli glava. Od podrumске vlage, mislila sam, dijete se razboljelo.

- *Mama, šta se dogodilo s gardistima u Vukovaru, znaš, kad je pao.*

Nije se moglo lagati. I on je gledao TV, slušao naše priče o smrti. Njegovo je šestogodišnje pitanje tražilo odgovora.

- *Neke su ubili, neke zarobili, a neki su pobjegli.*

- *A kad Nuštar padne, hoće li ubiti sve gardiste?*

- *Neće, Vladane,*

vjerovala sam,

- *tatu neće nitko ubiti. Nuštar neće pasti.*

7.

I tatu stvarno nitko nije ubio, a Nuštar nije pao. Dolazio je povremeno iz svoga Nuštra, umoran i nesretan. Nikada nije bio uplašen ili ljut, samo tako jako umoran i nesretan. Rat je u njemu sada bio sazrio.

Bio mi je sasvim drugačiji u toj uniformi koja je mirisala na blato i naftu i kada je bila oprana, čista; bio je krupniji nego prije, nekako prevelik da bi mi stao odjednom u pogled. Morala sam gledati ramena, pa tijelo, pa ogromne grube čizme - i tek ga onda mislima sklapati.

Nije mi nikada pričao o ratu i smrti, pričao je kao da je bio na izletu, što su kuhali i gdje su sve bili, koga je upoznao i tko mu je prijatelj, pričao je kao da se upravo vraća s jednog od svojih putovanja po Europi.

O njegovom sam ratu spoznavala slučajno, kada rata za Osječane više i nije bilo, a kada je njemu smrti toliko bilo da ju je smanjivao pićem. Tada bi pričao, bratu ili prijatelju, a ja sam ondje bila slučajno jer sam mu nevidljiva i zbog toga nevažna. Ako bi ga smrt pohodila dok je spavao, sanjajući je psovao, ustajao iz kreveta, onako u mraku, borio s nekim, neznanim, uzimao bateriju i tražio mene i dijete po sobi. Kada bi nas našao, neko je vrijeme samo stajao i gledao,

- *Ovdje su, i sin je tu,*

odahnuo bi, pa je onda i sam odlazio spavati.

Ujutro se nije ničega sjećao.

Ujutro je sve bilo nevidljivo i zbog toga nevažno. Odijevao bi uniformu, popio toplo mlijeko i odlazio u nekakvu Vojarnu, u nekakvo Đakovo, Našice i vraćao se kasno kući. Meni nevidljivoj.

8.

A ja sam pokušavala živjeti drugdje. Živjeti ondje gdje sam bila vidljiva, onako kako sam živjela dok je Saša Benček još hodao Osijekom, a Vlado i ja bili tek na početku.

U ono vrijeme kada je Đorđu Jašiću poklonio knjižicu s belom štraftom, Saša je Benček sjedio noćima u Lovcu i pio. Kada bi se prepio, postajao je još manji i sasvim sitan, od njega bi ostajao samo glas koji je glasno, jako glasno, pričao o pjesništvu i mjesnim pjesnicima. Glas je bio opsjednut Delimirom Rešickim, toliko da se stišavao kada bi izgovarao njegovo ime, a to je bilo često i tako, nikada nisam spoznala zašto - tako bolno i netrpeljivo.

9.

Tada još nije bilo Valentina. Ljeti smo svi sjedili u Lovcu. Ne sjećam se nikoga iz toga vremena osim Vlade i ponekad, Benčeka.

Dolazili bismo u Lovac, sjedali za ulovljen prazan ili poluprazan stol, dolazio bi pijani Car i od njega smo naručivali naše Cole, Osječka piva i Dva sa jedan.

Sjedili smo satima i pričali ni o čem. Jednom se, usred ničega, sa susjednog stola pridružio Glas. Monotono je i nametljivo recitirao nekakve stihove. Pokušala sam ne slušati, ali nije išlo. Stihove nisam zapamtila, ali sam puno kasnije, gore u svom kabinetu, spremajući papire i knjige Lucije Vinger, puno sam, puno kasnije, prepoznala te iste stihove, ovaj puta bezglasne, uhvaćene u korice narančaste knjižice. Stihove o lešinarima i strvinarima koji su njega, Benčeka, vrebali skriveni iza osječkih uglova, krošanja, virili iz polupraznih čaša lošeg bijelog vina.

Moja je mati godinama imala prvu knjižicu Saše Benčeka, s posvetom. Išli su zajedno u školu, pričala mi je ponekad. Tako sam ga upoznala i prije nego je postao samo Glas.

Narančasta knjižica nije bila Lucije Vinger, iako je bila među njenim stvarima. U knjižici je bila posveta Đorđu Jašiću,

- dragom prijatelju,

ili tako nešto, formalno i obično.

10.

Lucija Vinger i Đorđe Jašić nekada su, davno, dijelili kabinet.

Tako se Benček našao u Lucijinoj ladici, pretpostavila sam. Ne znam koji bi drugi razlog bio da ima Benčeka.

A možda je ipak voljela njegovu riječ.

To je još jedna od stvari koju nikada neću znati - što je u stvari voljela, a što je slučajno i bespotrebno imala uza se i samo, nužde radi, podnosila.

Đorđa je svakako samo podnosila.

Stolovi su im bili jedan nasuprot drugomu, čak si nisu mogli ni leđa okrenuti, uvijek su bili licem u lice.

Đorđe je obično gnjavio, pričao iste priče, nevažne i dosadne, a mi smo ih iz pristojnosti slušali.

Bio je dugo vremena veliki šef, ali ne vjerujem da ga je itko ikada ozbiljno shvatio. Znali smo da je samo produžena ruka tamo nekoga negdje gore, nitko ga se nije bojao niti ga je itko štovao. Podnosili smo ga, naviknuti na njegovu nazočnost kao što se naviknemo da kuća ima zidove, soba vrata, tako je i fakultet imao Đorđa.

Mislili smo da nikada ne ide kući, da čak i spava na svojoj stolici, za svojim stolom, u svom kabinetu.

To se čak pokazalo i točnim.

11.

Jednom mi je Bogdan ispričao priču o indiskretnom noćnom portiru.

Đorđu i jednoj dami. Kada je noćni portir preuzimao ispražnjen Fakultet, Đorđe bi ga nazvao iz svoga kabineta i rekao da će doći dama koju treba bez pitanja i riječi propustiti.

Nakon nekog je vremena dama stizala, portir je otključao vrata, bez riječi propustio damu, a ona se uspela do Đorđeva kabineta.

Poslije sat - dva, isti se obred ponavljao, samo u obrnutom smjeru. I tako noćima.

Đordev je životni svjetonazor i bio: u se, na se, poda se. Istini za volju, bio je doktor znanosti, ali samo u kontekstu svoga svjetonazora. Doktorat ionako nije dobio zbog znanstvenog rada, niti ga je tako upotrijebio.

I opet, bio je samo nečija produžena ruka, a taj je netko, tamo gore, mislio da je zgodno imati produženu doktorsku ruku. Kao, ulijeva strahopoštovanje.

Đorđe je dijelio ne samo prolazne ocjene na ispitima, nego i diplome i zaposlenja. Čak je jednom i doktorat dodijelio - onoj dami iz priče o indiskretnom portiru.

Uglavnom je mogao sve i sva. Godinama.

Bio je dosadan u svojoj svemogućnosti, vulgaran u nastojanju da brižno, točno i potpuno ispuni svoj hedonistički svjetonazor, agresivan ako bi mu što zasmetalo u tom.

12.

Đorđa je nestalo davno prije rata. Nije odjednom nestao. Dio po dio. Kada je dama iz priče o indiskretnom noćnom portiru preuzela doktorat koji joj je podijelio, jednostavno je otišla drugdje. Kao što odemo do druge voćke kada jednu oberemo.

Tada ga je malčice nestalo. Postao je nekako niži i stariji, krive su mu se noge još više zaoblile pod teretom zgrbljenog, odebljalog tijela.

Supruga mu je umrla dok je bio u svojim lutanjima po fakultetskim hodnicima, sasvim sama i bespomoćna.

Sada se starosti pridružila i neurednost. U mirovinu je otišao nevoljko, rijetko smo ga poslije vidali. Star, neuredan, sve češće pijan i sasvim sam. Malo je ostalo od njega. Posljednje što je imao, odnio je rat. Ne samim sobom, nego samoubojstvom mu sina jedinca.

Đorđe je otišao u Srbiju. Kažu da je u Somboru, u ubožnici. Hrvatska mirovina do tamo ne dopire, a jesti se i stanovati mora.

Ona ruka čiji je bio produžetak, nestala je. A on s njom. Rijetko izlazi, kažu, noge ga ne služe.

13.

Bio je pristaša čudnovate kulture. Iste one koja je dala Lepu Brenu i Miroslava Ilića i vražiji Memorandum zajedno sa Slobodanom Miloševićem; iste one koju je dao Vuk Stefanović oba Karadžića.

Jednom je na jednom znanstvenom simpoziju, usred Hrvatske, govorio o Relkoviću kao o običnom polupismenom štražmeštru koji u zarobljeništvu nije imao pametnijega posla nego pisati nadriknjiževnost.

Istovremeno se Peić trudio dokazati da je Relković barokni, rokoko pisac.

Obje su teorije primljene hladno, a pred istim slušateljima. Možda su bili i slušači, a mogli su biti i prislušivači, nitko se baš i nije bunio protiv štražmeštar teorije. Prepričavalo se kao vic, ili

- *Bože, on nije normalan,*

a on je i dalje sjedio gdje i prije.

Uostalom, slavilo se Dva veka Vuka.

Uostalom, kažu mi da naši izbjegli Baranjski i dalje odlaze na koncerte Lepe Brene i Miroslava Ilića, ovaj puta u Mađarsku. To je prava muzika, kažu.

- *Bože, tko je normalan,*

a nitko ne sjedi gdje i prije.

- *Pa što hoće od nas, kog vraga,*

negodovala je Lucija Vinger jednom davno,

- *ionako nikad nisu prihvatili Vukovu ijekavicu.*

14.

Tada sam počela točnije spoznavati što oni hoće od nas, kog vraga, počela sam spoznavati da neće nas, a ne od nas. Ne znam kada je Zobundžija spoznao da nas neće, ali je sigurno to morao znati kada su krenuli na njega smrću.

Bilo nam je žao, meni i Vladi. Obojima je bio drag, njemu kao prijatelj, meni kao poznanik.

Vidala sam ga ponekad, visokog i plavog, kako popodnevnim korzom vodi dijete za ruku, ili nasmijanog i dobronamjernog kako viri iza direktorskog stola svojeručno oporavljene dimnjačarske firme.

Možda se prihvatio politike jer je htio spoznati hoće li balvandžije što od nas ili nas uopće neće.

Njegovom je smrću rat počeo sazrijevati u mom Vladi. Dan prije svoga 35. rođendana, dan poslije Zobundžijine pogibije, otišao je u Općinu. Po uniformu i oružje.

Vratio se zlovoljan i mrk - rano je još, oružja nema, neka ide kući i čeka poziv, ako ga dobije uopće.

A Đodan je dva mjeseca poslije Borova, poslije Tenja, poslije Čelija, brbljao da su u Slavoniji samo čarke. Sasvim javno, bez stida, glasno i u brk svima.

15.

A Vlado nije govorio. Samo je upijao činjenice oko sebe, sada znam, pamtio samo one naj-krvavije, slagao ih u sebe kao što se slaže municiju u redenic prije pucanja.

Kada mu nisu dali oružje, kupio je pušku. Nisu mu dali oružje ni kada je kretao za Nuštar. Otišao je sa svojom puškom.

U Glasu je Slavonije bilo objavljeno u dva mala, zasebna i odvojena člančića da su se naši povukli iz Marinaca i Cerića, a poslije su njemačke TV postaje objavile da su Srbi ušli u Vukovar. Dokumentirano, fotografijom.

- *Neće, Vladane, tatu nitko neće ubiti. Nuštar neće pasti,*

morala sam vjerovati i dok mi se grad dokraja saživljavao s podrumima.

16.

Jednog mi je podrumskog predvečerja rekao

- *Zašto se toliko bojiš? Ti moraš preživjeti jer treba podići dijete, a ja idem, ne mogu tu sjediti s vama u podrumu. Netko nas mora braniti.*

Sutradan je otišao. Braniti nas nekamo, a nas smo dvoje ostali sami.

Rat je sazrijevao mužjacima koji čuvaju svoj teritorij, ženkama koje čuvaju svoju mladunčad.

Dijete mogu od svega sačuvati, od bolesti, od neznanja i loših društava, od tuđe zlobe, od laži i nepoštenja. Od granate ne mogu. Ni svojim tijelom.

17.

Benček je Kafka za njih dvojicu.

Oni bi trebali biti u jednoj knjizi, a Benček sam. Toliko je zaslužio.

rekao je Goran tri godine poslije posljednje opće opasnosti. Svijet je opet došao na svoje. Uvukli smo ratne uspomene duboko u kućice, ticalima ravno naprijed, a polako, polako, najpolakše: kućice su sad preteške i za pužev hod.

Izrasta nekakva književnost koju više ne razumijem. Možda i zato što su je pisali oni neki koji su i rat presjedili u foteljama.

Neki su drugi morali otići. Sada žive po nekakvim sklepanim naseljima. Mislim da ih je najviše. To su oni koji bi se vratili, a ne bi bili književnost. Njih volim. Kao što sam nekada voljela to što oni ne bi bili.

A neki su drugi skinuli blatne opanke, obuli cipele i cipelice. E, oni se ne bi vratili. Oni bi bili književnost, bili bi radio emisija, bili bi članak u novinama. To su oni koji s neboderskih katova bacaju ljuske krumpira kroz prozore. Kao da su kod kuće. *Kroz pendžere u avliju, poješće kokoše.* Oni vole biti to što jesu, imati uborane znake patnje na licima, u finim kafićima pričati o svojim salašima, a stanovati u neboderima i hodati asfaltom.

Kaže mi jedna od onih koje volim:

- *A ko će se vratiti u Laslovo? Mladi neće, tu im je bolje, stari su već poumirali, a nas je najmanje.*

Godinu i po je poslije u Vjesniku od 8. rujna 1995. osvanula velika naslovnica: U Kninu održana radna sjednica Vlade Republike Hrvatske - Povratak bez odgadanja - Vlada će bez

odgađanja sljedeći tjedan posebnom uredbom ukinuti prognanički status i druge beneficije ljudima koji su se već trebali vratiti u mjesta nekadašnjih prebivališta.

18.

Florijan je bio iz Laslova. I branio ga.

- Dok idu avionima, ne tuku topovima.

smijao se Florijan strahu za sunčanoga prijepodneva u mojoj kuhinji, jedne od prvih ratnih subota. Nisam ga poznavala ni desetak minuta. Igor ga je doveo k nama, odjednom je bio tu: on, Uniforma i Kalašnjikov; njih su troje sjedili s Vladom za stolom i čekali kavu koju sam pokušavala skuhati. Gore su brundali avioni, a uz moju je nogu, uz štednjak, bio prislonjen kalašnjikov. Cijev mi je gledala u lice.

Voljela sam poslije, kada sam već i sama znala da ne tuku topovima dok idu avionima, voljela sam sve gardiste zamišljati prema Florijanovom liku: lice toliko bijelo, oči toliko plave i toliko nasmijane, crte lica toliko otvorene, meke i zaobljene - kao da pripada među dječje igračke, a ne među uniforme.

Florijan je bio izviđač. Pentrao se noću po krovovima laslovačkih kuća, dok su napadali, i pokušavao prema bljesku odrediti odakle ispaljuju. Za mene je to bilo čisto, pravo i nepatvoreno junaštvo - biti na krovu i čekati hoće li ti pasti na glavu.

Kada je Laslovo palo, kažu, Florijan je ostao tamo. Pomagao je civilima naći siguran put. I poginuo.

Kroz kukuruze, noću, ne stati na mine. Uvijek se ide noću, kroz kukuruze i ne staje se na mine, uvijek civile vodi neki junak dječjega lica. Iz Laslova, Ernestinova, Vukovara. Uvijek. Bilo mi je žao Florijana. Kada ginu hrabri s dječjim licima, onda ćemo svi izginuti.

19.

Florijan nije poginuo.

Vidjela sam ga godinu poslije, na terasi kafića u središtu grada. Još sam vjerovala u priču o kukuruzima i minama.

Bila sam sretna što je živ. Kao da je netko drag i moj došao nakon duga vremena pohoditi me.

Florijan me nije prepoznao. Ni onda, ni nikada više. Nije me prepoznao ni u pošti kada je razmetljivo i bahato pričao, stojeći u uniformi uz još jednu Uniformu, kako ima 5.000 kuna plaću i kako mu je to malo. Bio je glasan toliko da ga čuju svi u pošti. Lamatao je rukama i smijao se svojoj plaći.

U priču o kukuruzima i minama nisam odavna već vjerovala, a u priču o maloj plaći od 5.000 kuna nisam ni pokušala povjerovati.

Žao mi je samo što Florijan još uvijek ima nasmijane plave oči i otvoreno, meko i zaobljeno lice. Ni ogrebotine od kukuruza i mina.

20.

Kada je Florijana doveo k nama, Igor još nije bio u uniformi.

Sjećam se podrumskog popodneva, listopada '91., kada je nagovarao Vladu da krenu za Nuštar. Bilo mu je dosadno u Vojarni, a u stvari nije bilo dosta smrtonosno.

Vani je bučalo i bubalo, nije mi bilo jasno kako od podruma do stana, a kamoli od podruma do Vojarne, a tek do Nuštra! Padalo je tako gusto da nije bilo mjesta za hodati, misliti, živjeti. Ni za što. A oni bi ratovali. I ratovali su. Njih su trojica pošla, Igor, Boris i Vlado.

Boris, bojažljivi kratkovidni Boris, poginuo je u prvim akcijama 3. brigade u Bosni, u svibnju '92. Negdje između Modriče i Dervente. Bojao se granata, mjesecima se zavlacio u najdublje nuštarske podrumne. A onda je u Bosni izašao na tren; izašao je sresti se sa svojim imenom na jednoj od onih kojih se bojao.

Igor je već danima u bolničkoj postelji: nagazna ga je mina, prema Nemetinu, tjedan poslije Oluje, tri i pol mjeseca poslije Bljeska. Još malo pa poslije Kraja. Špliter kroz oko zaustavljen u mozgu, moždano krvarenje, razneseno pola tijela, koma, upala pluća. Ali živi. Smrtonosno, onoliko koliko mu je uvijek trebalo. Sigurna sam da je znao kamo je zakoraknuo prije no što je nagazio i sigurna sam da bi opet.

21.

Svoju je zlu kob nosio ispisanu na čelu, jasno mu se vidjela, kao sjena usred sunčanoga dana. Svemu je davao crnju boju, a nikada nije o crnom govorio.

Za sobom je imao propali brak. *Žena mu je šarala*, kažu. Možda je samo ucrtavala dugine boje u Igorovo crnje crnilo.

Pred sobom je imao samo i uvijek svoju kob. Znao je za nju, nestrpljivo je požurivao i na kraju ju je izdalo strpljenje. Izletjela je u svoj svojoj žestini i raskomadala ga. Doslovce.

22.

Ratnici žive kratko.

Umru glasno, uz pleh glazbu i počasne plotune ili umru tiho, samo zgasne ono nešto u očima, hodaju u svojim maskirnim uniformama, opasani svojim pištoljima, dišu, govore, jedu.

Za njih kažu da su pukli. Po svim šavovima, nezakrpljivo. Imaju pravo na to. Zbog toga dobiju invalidninu i manji porez na plaću, njihova je popucalost ozakonjena.

Ako nije, onda postanu još jedna krvava novinska vijest - *gardist taj i taj u lokalnu tom i tom rani toliko i toliko ljudi iz tog i tog oružja* - i neizbježno, u alkoholiziranom stanju.

Zašto nitko prije nije primijetio da im je zgasnulo ono nešto u očima?

23.

A oči su gospodina Bojnika nezasle.

Mars mu podijelio srčanosti, nagnao ga da je troši po ratištima, ali i po tuđim posteljama.

- On je gospodin, ne vodi žene bilo gdje, uzima hotel, nema boljeg komada koji nije zavrtio.

U obiteljskim prigodama ženi kupuje zlato. Zlatna grižnje savjesti.

- Bio sam u nedjelju kod kuće, ona moja zaspala popodne,

meni nepoznatoj kazuje o svojoj bračnoj postelji,

- a ja se igrao s kćerkicom, izgnjavila me pošteno, a sina smo navečer išli tražiti, igra nogomet na drugom kraju sela...

- ... Ja vam, gospođo Sanda, volim akciju, a mrtvo u Zapovjedništvu, treba meni dinamike, zato samo preuzeo Baranjce.

Žmirka žutim očima, nemiran dok govori, rukama gnječi naslonce pletene fotelje u kojoj sjedi. Pokazuje otamnjene podlaktice ispod zasukanih rukava uniforme,

- *samo su dosadni komarci tamo na položaju,*

pripasani se pištolj povija naglom zamahu cijele gornje polovice tijela dok se okreće prema Vladi

- *Kuhamo fiš večeras preko, kod Podravlja, dodi.*

Kao da ga zove na večeru, a ne na liniju.

Možda je u tom tajna nezasluženih očiju.

Kao da nije na liniji - rata, supružništva, očinstva, prijateljstva. Ma čega god, samo da nije dosadno. I samo ne ostati sam sa sobom, pa makar to bilo i toliko skupo koliko je bilo ranjavanje u davnom Borovu Selu, tada još nerazvaljenim vukovarskim vratima.

Četiri je godine poslije, treće rujanske subote u Godini Oluje, otišao kod Franje po odlikovanje.

24.

I moj je brat bio ranjen.

Ne tako povijesno zabilježeno, ali ipak.

Pozvali su ga u radnu jedinicu, odjenuli mu uniformu, posjeli ga na bager i poslali prema Ernestinovu u prosincu '91. kopati bunkere i rovove. U radnoj jedinici ne nose oružje ni kad su na prvoj liniji, a tamo su uvijek. Naši su iza, a četnici ispred. Radna jedinica u sredini.

- *Kako je, Meha?*

- Zajebano, sjediš u bageru, samo te čorav četnik ne vidi, a gluh ne čuje, bager ronda ko nenormalan. Ne čuješ kad pripucaju, vidiš kad padne, baciš se u rupu u koju sam kopaš.

Jednom nije vidio tenkovsku, ali na sreću ni ona njega baš najbolje, pa je dobio samo u nogu.

- *Dobro je što ste tako snažni i krupni inače bi vam špliter probio kost, radovao se liječnik što nema previše posla s njegovom nogom.*

- *Meha, jel to boli?*

Pita moja očajna i uplašena sestrinska znatiželja.

- *Boli kad vadi... A ovo? Nisam ni znao da sam dobio. Samo su mi hlače odjednom bile krvave.*

25.

Krvave je hlače oprao naš otac. U kadi, toplom vodom. Lijepo, čisto. Potom se spremio i otišao se prijaviti u gardu. Visok je, krupan, snažnoga stasa. Odaje ga kosa, bijela, sasvim bijela.

Nisu ga primili.

- *Stari ste, gospodine Ham, ne može.*

rekli su mu.

- *Jači sam od vas svih ovdje*

nije se dao moj otac smetati,

- *To možda i jeste, ali niste i brži.*

Nezadovoljan se vratio. Kako sinovljevu krv oprati toplom vodom?

- *Ajde, šta sereš Meha, dobio si u dupe dok si bježe.*

Smijao mu se poslije Dado, već ujutro pijan kao torba, u Dalmi, pa izjurio napolje, zaustavio gradski autobus i svih deset putnika častio pićem.

26.

A Pukovnik je doslovce dobio u dupe,

ali ne dok je bježao, nego jer nije htio povjerovati. Još uvijek mu se smiju.

Kada je Pukovniku krenulo po zlu nuštarske ulice nije zasulo cvijeće kao prije sto godina samoće u Makodu; nuštarske je ulice zasuo smijeh. Ne znam zna li Pukovnik, ali smijeh je samo bio sretan što zlo nije veće, što je Pukovnik i dalje tamo gdje jest - sa svojim ljudima i smijehom. A dupe baš i nije neko pukovničko mjesto za ranjavanje.

Obilazio je prve linije nuštarske kotlinice. Ona nije zabilježena po zemljovidima, ali kako je djelomice zaokružena četničkim uzvisinama, ipak je valja imati na umu. Povik je

- *Lezi!*

glasno i jasno govorio da je s uzvisine prema kotlinici krenulo. Svi zalegli pa i Pukovnik, netko negdje, a on u blato, cijelim tijelom, od glave do pete. Ali, u kotlinici ništa. Nekomu je samo bilo do šale.

Drugi se puta neće dati prevariti. Ni s blatom ni bez njega. I nije se dao prevariti, na lezi nije povjerovao, u kotlinicu doletjelo, a Pukovnik u Vinkovce, u bolnicu.

Špliter nisu ni vadili, debelo je meso stvarno debelo.

- *Previše je mišića za rezati, a nije tako ozbiljno,*

rekli su mu.

Bio je kratko u bolnici, brzo se vratio u Nuštar. Svojevoljno.

I dan danas sjedi na svom špliteru.

27.

- *Nisi ih trebala baš tako...*

prigovorio mi je Vlado.

On bi da budu ljepši i bolji.

- *Bojnik je izvrstan na terenu, operativac. A Pukovnik! Zna svoj posao, majstor.*

Vjerujem. Ali neka to bolje poljepšano priča legenda i povijest. A ja bih s nepoljepšanima, bez legende i povijesti, sada i s njima sasvim sigurna, preko baranjskih ritova i vukovarske ravnice, vjerujem, sve do Dunava.

28.

Kada dode Kraj

možemo svi do Dunava. Netko sam. Netko udvoje. Nitko više nikada odista sretan. Za ruke. I svi skupa do dna.

I ostati tamo.

Moja mala prijateljica nije ostala na dnu ali više nikada nije bila odista sretna. Muž joj je poginuo na putu do položaja. Sjurio se noću u leđa loše označenoga kamiona, malo si slupao auto i natukao koljena. Ne treba za to liječnika! Nakon mjesec dana počeli bolovi. Za liječnika je sada bilo kasno, od sudara s kamionom mu pukla utroba.

- *Bilo je strašno, imao je užasne bolove. Dozivao me je, tamo u bolnici i molio da ostanem s Njim. Umro je u groznim mukama.*

- A djeca?

- Malom je teško, promijenio se, a kćerka je starija, preboljet će.

Na njoj crnina, kao ona za kazalište. Svečana, dotjerana. A znam da je boli. Radije će biti najljepša udovica u Glasu Slavonije, nego ucviljena sirotica. Samo ne na dno, nikako na dno. Danas ima drugoga, djeca ga zovu *tata*, žive u stanu snova, dva automobila, barem dvije trgovine odjećom. Novaca. To je uvijek i željela, a uz Njega ne bi imala.

- *Često mislim na Njega u posljednje vrijeme. Imala sam više nego što sam znala. Nedostaje mi.*

Mlada je za sve to. Tek je tridesetu odložila. Sama protiv svijeta, a s Njim je bila udvoje.

Sin joj je, tri godine nakon očeve pogibije, pisao školski sastavak o hrvatskim junacima. Opisao je svoga tatu, svoje desetogodišnje sjećanje na njega; svoga tatu u uniformi, s puškom.

Učiteljica mu je dala nedovoljan - trebalo je pisati o velikanima hrvatske povijesti.

Svi ćemo skupa do dna. I ostati tamo.

